

O DIJALEKATSKIM TEMELJIMA SREDNJOVJEKOVNE BOSANSKE (VJERSKE) PISMENOSTI

Jagoda JURIĆ-KAPPEL, Beč

Najobimniji pisani spomenici s bosanskoga terena koji pružaju opširniji lingvistički materijal jesu vjerski spomenici, četveroevanđelja uglavnom, te tri zbornika: *Hvalov*, *Mletački* i *Radosavljev*. Sačuvani su uglavnom kodeksi s kraja 14. do polovice 15. st. (KUNA 1973: 91-92; KUNA 1982: 64-74; JURIĆ-KAPPEL 2005.a: 83; NAZOR 2005: 1, 10-17). Vjerski karakter ovih spisa odredio je i konzervativnost njihova jezičnog ostvarivanja. Međutim, i u ovu, inače najbolje tradiranu, što znači, i strože jezično normiranu, tekstovnu vrstu prodiru i osobine živoga govora pisara i/ili okolina u kojima su oni djelovali.

Jezik je svjetovnih žanrova, različitih pravnih, trgovinskih i ostalih spisa koji služe reguliranju javnoga i privatnoga života u srednjovjekovnoj državi vrlo blizak narodnim govorima. Tako se već u invokaciji *Povelje Kulina bana*, kojom ovaj bosanski vladar uređuje trgovinske odnose s Dubrovnikom, najstarijim sačuvanim datiranim ćirilčnim spomenikom na narodnome jeziku iz 1189. god., nalaze pored fonoloških morfološki i leksički oblici iz živoga govora (npr. *-oga* umj. *-ogo/ago*) - ovo, istina, samo u mlađem dubrovačkom prepisu, te *ja* (ê) umj. *azb*, što neće u ovome omjeru biti slučaj u sličnoj prepisci srpskih vladarskih i vlasteoskih kancelarija (VRANA 1955; GOŠIĆ 1989: 47 i dalje; PECO 1989; JURIĆ-KAPPEL 2005.a: 84, 97). Dotjeranost izraza ovoga dokumenta svjedoči o postojanju pismenosti na slavenskome jeziku na bosanskome području i u prethodnome periodu, do 12. st., iz kojega nema izravnih pismenih svjedočanstava. Bosanska se biskupija, koju će u 13. st. smijeniti Crkva bosanska, služila slavenskim bogoslužnim knjigama, a *Povelja Kulina bana* dopušta pretpostavku da su se i poslovi svjetovne vlasti obavljali, pored latinskoga, i na slavenskome jeziku. Ni u ovoj povelji, kao ni u kasnijima, nema tragova glagoljice što bi ukazivalo na to da je ćirilica bila službenim pismom banove dvorske kancelarije. Epigrafski spomenici iz istoga vremena pisani glagoljicom ili s njenim ostacima nalaze se van granica bosanske države u 12. st. Situacija nastala Tvrtkovim krunisanjem za kralja 1377. god., kada u njegovu dvorsku kancelariju

stižu pisari iz Srbije donoseći pravila raškoga pravopisa, ostaje epizodom.

Ikavizam se smatra pisarskim manirom većine srednjovjekovnih bosanskih rukopisa. Potvrđen je već u *Grigorović-Giljferdingovim odlomcima evanđelja* iz 13/14. st., i masivno u *Kopitarovu evanđelju* (14/15. st.) kao i u sva tri zbornika: *Hvalovu* (1404. god.), *Mletačkome* (početak 15. st.) i *Radosavljevu* (polovica 15. st.).

Do sada je jedino za pisare *Čajničkoga evanđelja* (14/15. st.) utvrđeno da potječu s ijekavskoga područja, što se ogleda i u bilježenju *jata* i njegovih refleksa u ovome kodeksu (JERKOVIĆ 1975: 117-123). Vjerovatno je i *Divoševo evanđelje* (s početka 14. st.), u kojem se *jat* još ne zamjenjuje, nastalo na istočnobosanskome terenu. Jedino se u korijenu prezimena naručioca knjige, Divoša Tihoradića, bosanskoga velikaša iz Završja u istočnoj Bosni, pretpostavlja ikavski oblik (GRICKAT 1961-62: 255) jer je takav poznat iz dviju povelja bana Stjepana.

U diplomatskim i pravnim spisima, kao i u epigrafskim spomenicima, koji pružaju najviše podataka o živome jeziku, preovladava ikavska zamjena *jata*. Zadržavanje grafema *jat* u mlađima od njih (nastalima nakon sredine 14. st.) govori o njihovom istočnobosanskome – ijekavskom porijeklu. Najviše ikavskih oblika u bosanskim evanđeljima nalazimo, kako je već spomenuto, u Kop kao i u Rad, zatim u Hv i Ml koje u ovome slijede Nik i Dan. U većini evanđelja zabilježeno je i nekoliko leksičkih ekavizama, kao npr. Mt. 13,6 *korene* Hv Nik Kop. U Mk. 4,6 i Mk. 4,17 *korene* Hv Nik vs. *koreniê* Kop. Zanimljivo je da samo Ml, koji je izrazito ikavski, ovdje ima oblike *koriniê* i *korêniê*. Hv i Kop poznaju i leksički ekavizam *celuite* za razliku od Nik i dr. *cêluite* (Mt. 10,12).

Sporadični primjeri u kojima se ostvaruje */*dj/* kao */j/* umj. */đ/* ili prednji nazal iza palatalnih konsonanata kao */a/*, osobito u korijenu *jêti > jati* (što se, istina, rijetko javlja, npr. u Hv *priêt̃b* Ps. 118,52; u Hv i Nik *poêh̃b* Lk. 14,20) potvrđuje zapadnoštokavski karakter određenoga spomenika. Ovo su osobine i čakavskih govora. Između štokavskoga i čakavskoga narječja, koji se formiraju kao posebne cjeline do 12. st., nema oštrih granica sve do velikih migracija potaknutih osmanlijskim osvajanjima u drugoj polovici 15. st. Tada će u bosanskim govorima prevladati štokavski oblici. Neki sačuvani bosanski spomenici, prije svega Hv, potvrđuju postojanje pretpostavljenoga (prelaznog) zapadnoštokavskog narječja na bosanskome srednjovjekovnom prostoru (BROZOVIĆ 1963: 52; BROZOVIĆ 1970: 154; BROZOVIĆ 1973: 81-88; KUNA 1973: 94, 96-97; BROZOVIĆ 2005: 12-13).

Izoglosa */*dj/ > /j/*, koja od davnina uzdužno polovi bosanski teren, objedinjuje, inače, čitavo sjeverozapadno južnoslavensko područje. Lexički primjeri ovakvoga refleksa potvrđeni su relativno često u Hv i nešto manje u Kop te znatno rjeđe u ostalim spomenicima: Mt. 6,31 *odiem̃b se* Hv; Mt. 7,1 *ne osuêite* Hv,Kop; Mk. 12,40 *osuenie* Hv; Iv. 3,6 *roeno* Hv; Mt. 17,25 i Mt. 17,26 *ot tuih* Kop vs. *ot tuždih* Hv;

Mk. 5,42 i Mk. 6,56 *hoêše* Hv; Iv. 8,9 *ishoêhu* Hv; Mt. 9,35 *prohoêše* Hv, Kop; Mk. 1,45 *prohoêhu* Hv. KUNA (1981-1982: 382) je primijetila da Hv ima ovu zamjenu izuzetno često u oblicima glagola *hodati* i njegovim složenicama, a što nije poznato u bosanskim zapadnijim govovima pa zaključuje da je ovaj oblik morao biti rašireniji u prošlosti.

Za ovakav bi sustav bilo logično pretpostaviti i šćakavsku realizaciju grupa *skj/stj*. Međutim, uobičajeno bilježenje ovih fonema digrafom *št* ne omogućava da se ovo sasvim pouzdano utvrdi. U sakralnim bi tekstovima ovaj znak mogao stajati i za tradicionalnu staroslavensku vrijednost /št/. Upotreba đerava umjesto *št* može ukazivati na stvarni izgovor ovoga digrafa u pisarovu idiomu. Đerv je čest u Hv u domaćim i stranim riječima u vrijednosti /ć/, te u stranim riječima kao /đ/ za palatalno /g/. U ostalim spomenicima javlja se ovaj znak ponajviše u stranim imenima i samo ponekad u domaćim riječima i to ograničeno na nekoliko leksičkih morfema: *meĵetъ* Mk.12,41; *otmeĵetъ* Mk. 7,9; *oĵuti* Mk. 5,30 (*oĵutivъ* Dan); *oĵutyтъ* Iv. 11,57; *skarioĵanina* Lk. 22,3; *peĵъ* Iv. 11,38. Zanimljivo je da Nik ima đerv u domaćim riječima u kojima Hv zadržava tradicionalni znak *št*: *umeĵetъ* Lk. 5,5; *vъmeĵite* Lk. 5,4; *meĵimъ* Iv. 19,24. Đerv stoji umjesto grčkoga palatalnog /g/: *anĵelъ* (u Psaltiru iz Hvalova zbornika ovo je najčešći oblik: Ps. 33,8 i dalje); *anĵela* Mt. 11,10 (Hv Nik); *leĵionъ* Lk. 8,30; *eĵipatъ* Jev. 11,27; *evanĵelye* Mt. 9,35 (Hv Nik Kop); Dj. 2,24. U Mk. 14,32 stoji u Nik i Div kao i u Mar *ĵetъsimanii* vs. *getъsimanii* Hv Kop.

Zadržavanje početne grupe *čr-* ili vokalske promjene u pisanju prijedloga *vъ* ili početne grupe *vъ-/vъz-* u *va*, *va-/vaz-* pogotovo u crkvenim spomenicima ne mogu se tumačiti jednoznačno. Ovakve se realizacije smatraju u istovrsnim tekstovima istočne provenijencije crkvenoslavenizmima. S druge strane, početna grupa *čr-* i jaka vokalizacija *va*, *va-/vaz-* jesu izrazite karakteristike susjednoga čakavskog narječja, a sporadično su prisutne, u prošlosti, izvjesno, još masivnije, i na (zapadno)bosanskom području. Najčešće je *va*, *va-/vaz-* u Hv, zatim u Ml: *va* Mk. 14,2 (ali i *u* Mt. 10,5); *vanidetъ* Mk. 14,38; *vazmože* Mk. 14,37; *vameštati* Mk. 2,2; *valêvaetъ* Mk. 2,22, dok je u Kop masivno zastupljena zamjena prijedloga *vъ* i početnoga *vъ-* sa *u*: *u (nego)* Mk. 3,9 (Kop Čaj Ml); *uzva* Mk. 1,20; *uzmi* Mk. 2,6; što je manje prisutno u Nik: *udovicъ* Mk. 12,40 i 43; *uzvede* Mt. 17,1; *utori* Mk. 9,25; *unidi* Mk. 12,21. U Hv (Nik Ml) nalazi se nekoliko puta i oblik *vъustok-*: *ot vъustoka* Mt. 2,1; Lk. 13,29 i dalje.

U Hv je česta vokalizacija *jera*, što je rjeđe u Ml Dan Nik i Kop. U Rad začuđuje dobro čuvanje *jera* s obzirom na njegovu ikaviziranost. Nekoliko primjera iz Hv: *danъ* Ps. 60,7; Ps. *dašti* Ps. 44,13; *mačъ* Ps. 56,5; *mane (vsehъ)* Mk. 4,31; *mazda* Ps. 126,3; *na šadъ* Mk. 1,44 (Mt. 13,46 *šadъ* Hv Kop); *išadъ* Mk. 1,45; *vъšadъše* Mk. 3,6; *takmo* Mk. 2,7 i 26; *na vani* 1,45. Kop ima i *šed-* poznato još iz glagoljskoga Marijinskog evanđelja (11. st.): *šedъšae* Mt. 11,4 i dalje. U Hv nalazimo i sljedeće primjere: *nada mnogimъ* Mt. 25, 21 i 23; *nada učitelemъ* Mt. 10,24, kao i primjere za

sekundarnu vokalizaciju: *esamь* Mt. 20,15; Mt. 27,24; Mk. 6,50 itd.; *mladinacь* Mt. 21,16 Hv Nik Kop; u Hv gotovo uvijek *petarь* (u Mt. 26,69 tako i u Kop). Međutim u Mt. 26,47 čitamo *staracь* (Gen.pl.) Nik Dan vs. *star(ь)ць* Hv Kop Ml, a u Mt. 18,12 *ovacь* Kop vs. *ovьць* (Gen.pl.) Nik Hv. Ponekad dolazi u Hv i do grešaka poput ovakve: Mk. 1,30; Lk. 4,38 *dašti* vs. *tašta* Mlet vs. *ťšta* Nik Kop; ali i *tašti* vs. *dbšti* Iv. 12,15. Značajan je u Hv (i Čaj) oblik *mrtavce* Mt. 8,22; Lk. 9,60 koji bi, ukoliko se ne radi o analoškome obliku prema pridjevu *mrtavь*, mogao upućivati na zapadno područje a što nalazimo i u tekstu Apokalipse Hvalova i Mletačkoga zbornika *mrtavьць* Ap. 16,3; 20,5; 20,12; 20,13. Up. HAMM 1960: 50, JERKOVIĆ 1975: 113, KUNA 1981-1982: 384, JURIC-KAPPEL 2002: 78.

Detaljna istraživanja bosanskih spomenika donose i niz zanimljivih pojedinosti koje mogu nadopuniti ili korigirati neke poglede ne samo o bosanskome dijalekatskom prostoru i književnome jeziku. Tako se pokazuje npr. da jezičnome sustavu *Hvalova zbornika*, pored izrazitoga ikavizma, koji se ogleda u brojnim zamjenama *jata*, *jeryja* i *i*, pripada i promjena sekvence *-ir>-êr* u domaćim riječima, osobito u korijenu *mir-* i *sir-*, što je inače dobro poznata osobina istočnobosanskoga i dubrovačkoga govora, ali potvrđena i na širem ikavskome terenu. Nekoliko primjera za ovu pojavu: (grč. εἰρήνη) *mêrь* (i mnogi drugi oblici ove riječi) Ps. 27,3; 71,3; 84,11 itd.; *smêrenь* Ps. 73,21; *smêrily esi* Ps. 42,20; *smêri se* Mt. 5,24; (za grč. ὄρφανov) *sêra* Ps. 93,6; *sêroti* Ps. 9,35 itd. U Dan nalazimo niz primjera s ovakvom zamjenom: *mêrь* Mt. 6,26; *mêru* Mt. 18,7 i sl. Takvih je oblika nešto manje u Nik: *mêrь* Mt. 10,13. U prepisima Apokalipse zanimljiv je odnos u Ap. 6,5: (grč. μέτροv) *mêrylo* Hv vs. *mirêlo* Ml vs. *mirilo* Rad. Pisanje *-êr* umjesto *-ir* nalazi se i u *Čajničkome evanđelju* koje se pripisuje ijekavskome području jugoistočne Bosne (JERKOVIĆ 1975: 77). Ovakvih primjera ima i u slavonskim govorima.

Rad je najikavskiji od ovih triju spomenika, a Ml najčešće griješi pišući *jat* za primarno /i/: npr. u Ap. 4,4 i 7,13 *rêzi* za *rizi*; Ap. 8,4 *dêmь* za *dim*; Mt. 6,28 *krên* za *krin*. Ovo miješanje, koje govori da je za pisara vrijednost *jata* izjednačena sa /i/, dolazi i u drugim spomenicima, ali u znatno manjem obimu nego u Ml (up. npr. Mk. 1,17 *rêbara* za *ribara* u Nik).

Supstitucija stranoga fonema /f/ domaćim /p/, poznata mnogim štokavskim i čakavskim govorima, sprovodi se u glavnini bosanskih spomenika. U ovome se donekle izdvaja *Radosavljev zbornik* (iz sredine 15. st.), gdje je brojnije nego što bi se očekivalo za bosanski ikavski prostor zadržavanje glasa /f/, pa čak i hiperkorektno zamjenjivanje domaćega i stranoga /p/ fonemom /f/, što je, istina, potvrđeno u još ponekim spomenicima s bosanskoga terena, iako je zastupljeno rjeđe od prve pojave koja svjedoči o nepotpunoj integriranosti ili čak nepoznavanju stranoga glasa /f/ u većini bosanskih govora toga doba (JURIC-KAPPEL 2001: 228). Ova zamjena je inače najprisutnija u Hv, Kop (ukoliko nije izmijenjeno kasnijim prepravljajem u

raški pravopis), MI, Dan. Nik, prema Daničićevu izdanju, uglavnom čuva strano /f/, što je donekle neobično u odnosu na druge, izrazito bosanske, osobine ovoga spomenika (DANIČIĆ 1864).

U stranoj riječi *albvbstarb* Nik, *albvastarb* Hv, Čaj zamjenjuje /lb/ sa /o/: *aovastrb* (Mk. 14,3). Ovakva je zamjena inače izuzetno rijetka.

Na morfološkom planu duže se zadržava staro stanje (NAZOR 1963: 72-73 i dalje; KUNA 1973: 97). Ipak i tu ima izmjena. Najizrazitije pojave koje nose elemente starine jesu čuvanje nastavka *-go* (*-ago*, *-ogo*, *-ego*) u gen. sg. pridjeva, zamjenica i rednih brojeva za m. i sr. rod, kao i nastavak *-ie*, *-oe* za ženski rod; nesažeti nastavci u pridjevskim oblicima, te dobro poznavanje starijih glagolskih oblika.

U Apokalipsi Mletačkoga zbornika običan je pak mlađi oblik *vsakoga*: 5,9; 7,3; 7,4; 7,9; 18,12 itd. Zabilježen je i u Rad (Iv. 1,9). Nastavak *-oga* vs. *-ogo* promakne i drugim pisarima bosanskih crkvenih spomenika kao npr. u Kop: *velikoga* Mt. 5,35; *prokaženoga* Mt. 26,6. U Mk. 9,29 Hv ima mlađi nastavak *-omb* za instr.sg.f. *molitvomb* vs. *molitvoju* kako je u ostalima. Nastavak *-ovb* za gen.pl. potvrđuju u Mk. 2,6 Div Čaj Kop Nik za razliku od Hv Dan Mlet koji čuvaju oblik s nultim nastavkom: *ot knižnikovb* vs. *ot knižnikb*.

U konjugacionom sistemu zadržavaju se stari nastavci u prezentu: *-ši* za 2. l. sg., *-tb* za 3. l. sg. i 3. l. pl., i kao vrlo značajno *-mb* za 1. l. pl. U 1. l. sg. stariji je oblik *-u/-ju* od nastavka *-mb*. Čuvaju se stariji oblici aorista, što povezuje bosanske spomenike s hrvatskoglagoljskima.

Noviji morfološki oblici češći su u zapisima na marginama kodeksa i u kolofonima, kao i u vjerskim tekstovima s jednostavnijom jezičnom strukturom poput Očenaša, koji se uz to zna napamet. Tako stoji u Očenašu Rad *poklanamo se* kao i u Kop (Mt. 6,12) *ostavlamo*. Mlađi oblik zamjenice *našb* vs. *ny* (Mt. 6,13) čitamo u Hv Kop MI Nik Rad. Inovacije su, naravno, brojnije u svjetovnim žanrovima (pravnim spisima i kamenim spomenicima), iako su i oni stegnuti određenim shematizmom u organizaciji teksta i uobičajenim okvirnim formulama. Međutim, i tu ima razlika. Dokumenti potekli iz srpskih kancelarija, koje se strogo drže dvorskoga protokola, konzervativniji su od bosanskih i hrvatskih, u kojima prevladavaju govorni oblici.¹

Ovakvi i slični primjeri pokazuju da se na terenima Bosne i Huma/Hercegovine događaju značajni procesi formiranja i ustaljivanja štokavskoga sustava. Tzv. „čakavizmi“ (*va*, *va-*, /j/ za /đ/) ostaju još dugo, barem u izdvojenim leksemima, govorna osobina starinačkoga stanovništva ponajviše na zapadu ove oblasti.

¹ Kop (JURIC-KAPPEL 2005.b: 169-180) pokazuje najveći broj inovacija na različitim jezičnim razinama. Pored njegova naglašena ikavizma, zamjene /vb/ sa /u/, vokalizacije *jera*, sporadične zamjene palatalnoga /d/ sa /j/, nailazimo i na sljedeće pojave: u Mt. 13,6 stoji oblik *sluŋbce* kakav nalazimo na istome mjestu i u Miroslavljevu evanđelju (12. st.), a što je dijalekatska osobina nekih južnih srpskih, prizrensko-južnomoravskih govora (IVIĆ 1956: 109). Inače je u Mt. 13,43 i Mt. 17,2 u oba kodeksa *sluŋbce*. U Mt. 13,5 i Mt. 18,6 ima Kop *glubini* vs. *glubini* Hv Nik.

Sintaksička struktura pisanih tekstova uvijek je složenija od rečenične strukture u usmenoj komunikaciji. Njome su se morali izraziti i kompleksni sadržaji raznovrsnih biblijskih žanrova. Ovdje se preuzimalo dosta konstrukcija (npr. dativ apsolutni) iz prestižne grčke koine. Brojna je upotreba participa koji su zastupljeni i u originalnim svjetovnim tekstovima (GRKOVIĆ-MAJOR 2001).

U rječniku ima najviše narodnih oblika kod zamjenica. Kop ima češće od ostalih *što* vs. *čto* (Mk. 1,27; Mk. 2,25; Mk. 4,40 i dalje). U Hv je upadljiva brojna upotreba relativne zamjenice *koê*, *koe* umjesto *eže* (Mk. 13,25 i dalje), zatim *kogda* vs. *egda* (Mk. 12,23 i dalje). Up. KUNA (1981-1982: 385). Spomenut je već mlađi oblik zamjenice *našb* vs. *ny* (Mt. 6,13) u Hv Kop Ml Nik Rad.

Na temelju ovoga uvida u dijelove bosanskih evanđelja iz Čaj Dan Div Hv Kop Ml Nik, tri prepisa Apokalipse (Hv Ml Rad) te u Psaltir iz Hv moguće je idiom pisara *Hvalova zbornika* locirati na krajnji zapad, znači u kasnijim migracijama prekriveno zapadnoštokavsko narječje, a prepisivača *Čajničkoga evanđelja* na krajnji (jugo)istok bosanskoga područja, što je već poznato iz ranijih opisa ovih kodeksa. Između ovih dvaju mogli bi se prema oblasti nastanka idući od zapada na istok na sljedeći način poredati preostali ovdje citirani prepisi: Hv Ml Kop Nik Dan Rad Div i Čaj.

Ni u jednome od ovih spomenika nema sasvim čvrste norme, pogotovo ne na fonološkome planu. Norma bi trebala biti staro(crkveno)slavenska. Na bosanskome terenu, pogotovo u ovo poodmaklo doba, ugl. početak 15. st. do sredine 15. st., prodiru značajne osobine stvarnoga pisarova idioma što se onda očituje i u „greškama“ – njihovoj prisutnosti i u biblijskome tekstu. Za većinu bosanskih crkvenih spomenika ikavizam je manir, iako nedosljedno i na različite načine sproveden. Ostale osobine koje se sporadično javljaju ipak dopuštaju relativnu rekonstrukciju idioma pojedinih prepisivača. Najviše odlika bivšega zapadnoštokavskog dijalekta pokazuje Hv. Ostali bosanski srednjovjekovni crkveni kodeksi potvrđuju postepenost izmjena pojedinih izoglosa od zapadnoštokavskoga do (istočno)štokavskoga: od ikavizma do ijekavizma, od *va* do *u*, od /j/ za palatalno /d/ do /đ/, od pretpostavljenoga /šć/ do /št/.

LITERATURA

Za jezičnu su analizu uzeti sljedeći kodeksi:

Bosanski kodeksi (kratice, izdanja i drugi izvori):

Čaj – Čajničko četveroevanđelje (14./15. st.) (JERKOVIĆ 1975; KUNA 1986)

Dan – Daničićevo četveroevanđelje (14./15. st.) (DANIČIĆ 1864)

Div – Divoševo četveroevanđelje (početak 14. st.) (GRICKAT 1961-1962.; KUNA 1986)

Hv – Hvalov zbornik (1404. god.) (KUNA 1986) četveroevanđelje, Apokalipsa (Ap) i Psaltir (Ps)

Kop – Kopitarovo četveroevanđelje (14./15. st.) (ŠIDAK 1975) (fotokopije: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, N° 24)
 Mlet – Mletački zbornik (početak 15. st.) (PELUSI 1991)
 Nik – Nikoljsko četveroevanđelje (kraj 14. st.) (DANIČIĆ 1864)
 Rad – Radosavljev zbornik (sredina 15. st.) (DŽUROVA/STANČEV/JAPUNDŽIĆ 1985:165-165) (Apokalipsa, Očenaš, molitve, početak Ivanova evanđelja, zapisi glagoljicom i glagoljične azbuke) (fotokopije: Biblioteca apostolica vaticana, Ms. Fondo Borgiano illirico N° 12)

Srpski spomenik:

Mir – Mirosavljevo evanđelje (12.st.) (RODIĆ/JOVANOVIĆ 1986)

Starocrkvenoslavenski kanonski spomenik:

Mar – Marijinsko evanđelje (11.st.) (JAGIĆ 1883/1960)

BROZOVIĆ, D. 1963. O rekonstrukciji predmigracionoga mozaika hrvatskosrpskih dijalekata. *Filologija* 4: 45-55.

BROZOVIĆ, D. 1970. O početku hrvatskoga jezičnog standarda. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska, 127-158.

BROZOVIĆ, D. 1973. O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine. Simpozij „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, *Radovi III*. Zenica: Muzej grada Zenice, 81-88.

BROZOVIĆ, D. 2005. Mjesto bosanskohercegovačkih govora u štokavskome narječju. S. Mønnesland (ur.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, 12-13.

DANIČIĆ, Đ. 1864. *Nikoljsko jevanđelje*. Beograd: u državnoj štampariji.

DANIČIĆ, Đ. 1871, Hvalov rukopis. *Starine JAZU III*: 1-146.

DŽUROVA, A., K. STANČEV, M. JAPUNDŽIĆ. 1985. *Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*. Sofia: Casa editrice "Svjat", 165-165.

GOŠIĆ, N. 1989. Sto pedeset godina publikovanja i proučavanja Povelje bana Kulina. A. Peco (ur.). 1989. *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina* (1189-1989). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 23, 45-59.

GOŠIĆ, N., B. GRABAR, V. JERKOVIĆ, H. KUNA, A. NAZOR. 1986. *Codex „christiani“ nomine Hval*. Zbornik Hvala krstjanina (faksimilno izdanje, transkripcija i komentar). Sarajevo: Svjetlost i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

GRICKAT, I. 1961-1962. Divoševo jevanđelje. Filološka analiza. *Južnoslovenski*

filolog 25: 227-291.

- GRKOVIĆ-MAJOR, J. 2001. *Pitanja iz staroslovenske sintakse i leksike*. Lingvističke sveske 1. Novi Sad: Filozofski fakultet. Katedra za srpski jezik i lingvistiku.
- HAMM, J. 1960. Apokalipsa bosanskih krstjana. *Slovo* 9-10: 43-104.
- HAMM, J. 1970. *Staroslavenska gramatika*, 3. izd., Zagreb: Školska knjiga.
- IVIĆ, P. 1956. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska.
- JAGIĆ, V. 1883. *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus, characteribus cyrillicis transcriptum*. Berlin-St. Petersburg: Weidmann in Berlin.
- JAGIĆ, V. 1960. *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus, characteribus cyrillicis transcriptum*. Editiones monumentorum slavica veteris dialecti. Herausgegeben vom Seminar für slavische Philologie der Universität Graz. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Unveränderter Abdruck der 1883 bei Weidmann in Berlin erschienen Ausgabe. Photomechanischer Nachdruck der Akademischen Druck- und Verlagsanstalt.
- JERKOVIĆ, V. 1975. *Paleografska i jezička ispitivanja o Čajničkom jevanđelju*. Novi Sad: Matica srpska.
- JURIC-KAPPEL, J. 2001. Rukopis krstjanina Radosava u svjetlu dosadašnjih istraživanja. D. Sesar (ur.). *Drugi hrvatski slavistički kongres*. Zbornik radova I. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 225-232.
- JURIC-KAPPEL, J. 2002. Bosanske apokalipse u svome (južno)slavenskom kontekstu. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 48: 75-94.
- JURIC-KAPPEL, J. 2005.a. Književni jezik u srednjovjekovnoj Bosni. S. Mønnesland (ur.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, 81- 104.
- JURIC-KAPPEL, J. 2005.b. Kopitarovo četverojevanđelje. S. Damjanović (ur.). *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 169-180.
- KUNA, H. 1973. Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog. Simpozij „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, *Radovi III*, Zenica: Muzej grada Zenice, 89-102.
- KUNA, H. i dr. 1974. *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija. Starija književnost*, knjiga 1. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 5-9, 15-25.
- KUNA, H. 1981-1982. Zapadnoštokavske karakteristike u jeziku Hvalovog zbornika. *Makedonski jazik* 32-33: 379-385.
- KUNA, H. 1982. Srednjovjekovna bosansko-hercegovačka književnost, *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“, 49-84.
- KUNA, H. (gl. ur.) i dr. 1986. *Codex „christiani“ nomine Hval*. Zbornik Hvala krstjanina (faksimilno izdanje, transkripcija i komentar). Sarajevo: Svjetlost

- i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. (v. gore pod Gošić, Grabar, Jerković, Kuna, Nazor)
- NAZOR, A. 1963. Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima (Prilog diskusiji o problemima crkvenoslavenskog thesaurusa). *Slovo 13*: 68-86.
- NAZOR, A. 2005. Rukopisi „Crkve bosanske“. F. Šanjek (ur.). Zbornik radova sa međunarodnoga skupa *Fenomen „kristjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu* održanoga u Zagrebu 23. i 24. listopada 2003. god. Sarajevo-Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 539-562. (u rukopisu: 1-19)
- PECO, A. (ur.) 1989. *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina* (1189-1989). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 23.
- PELUSI, S. (ed.) 1991. *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum*, Cod. or. 227 (= 168), (*Mletački zbornik*) (fototipsko izd.). Padova: Editoriale Bortolazzi-Stei – Verona, Padova.
- RODIĆ, N., G. JOVANOVIĆ. 1986. *Miroslavljevo jevanđelje*. Kritičko izdanje. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Institut za srpskohrvatski jezik.
- ŠIDAK, J. 1975. Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja „Crkve bosanske“. *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*. Zagreb: Biblioteka znanstvenih radova Liber, 111-125.
- VRANA, J. 1955. Da li je sačuvan original Isprave Kulina bana. Paleografsko-jezična studija o primjercima isprave iz g. 1189. *Radovi Staroslavenskog instituta 2*: 5-57.

S a ž e t a k

Dosadašnja istraživanja srednjovjekovnih bosanskih tekstova upućuju većinski na kasnijim migracijama prekriveno zapadnoštokavsko narječje kao njihov temelj. Ikavizam u njima smatra se pismenim manirom. Za kodekse u kojima ne dolazi do izmjene *jata* može se pretpostaviti istočna Bosna kao područje njihova nastanka i ijekavizam. Moguće je utvrditi prema oblasti postanka idući od zapada prema istoku sljedeći redosljed važnijih bosanskih evanđelja: Hv Ml Nik Dan Kop Rad Div Čaj. Ključne riječi: srednjovjekovna Bosna, vjerski spomenici, književni jezik/ jezik pismenosti, (zapadno)štokavski dijalekt

Z u s a m m e n f a s s u n g

ÜBER DIE DIALEKTALEN GRUNDLAGEN DES MITTELALTERLICHEN
BOSNISCHEN (RELIGIÖSEN) SCHRIFTTUMS

Die bisherigen Sprachforschungen an bosnischen mittelalterlichen Texten weisen mehrheitlich auf einen ehemaligen, durch Migrationen verdeckten westštokavischen Dialekt als deren dialektale Basis hin. Ikavismus wird in diesen Denkmälern als Schreibmanier betrachtet. Codices, in welchen es zu keinem *jat*-Ersatz gekommen ist, kann man in östlicheren Gebiete Bosniens lokalisieren und dabei eine ijekavische Aussprache vermuten. Es ist möglich, folgende Reihenfolge (nach dem Herkunftsgebiet, von Westen nach Osten gehend) einiger wichtiger bosnischer Evangelientexte aufzustellen: Hv MI Nik Dan Kop Rad Div Čaj.

Schlüsselwörter: mittelalterliches Bosnien, religiöse Denkmäler, Literatursprache/Schriftsprache, (West)Štokavischer Dialekt

Izvorni znanstveni članak

Autor: Jagoda Jurić-Kappel

Institut für Slavistik der Universität Wien